

Рецензія на монографію

В. І. Тимошенко
«Теория государства
в политико-правовой мысли
Украины и России
(конец XIX – начало XX вв.)»*

О. Д. Тихомиров

*доктор юридичних наук, професор кафедри теорії держави і права Національної академії
внутрішніх справ*

Подальший розвиток вітчизняної юриспруденції передбачає не тільки сприйняття з нових методологічних позицій досягнень світової юридичної думки, а й звернення до досліджень наукової спадщини вітчизняних вчених, історичних витоків вітчизняної політико-правової думки.

У сучасних умовах розвитку державності та правової системи України на засадах демократії, верховенства права, інтеграції в європейський та світовий правовий простір не викликає сумніву актуальність досліджень процесів виникнення і становлення державно-правових поглядів тих учених, завдячуючи яким, створювалися теоретико-правові підвали-

ни розвитку самосвідомості українського народу, забезпечувалося усвідомлення своєї культурної самобутності, визначеності як суб'єкта європейської цивілізації.

На жаль, і сьогодні держава як цілісне соціальне явище не є предметом автономної гуманітарної науки, а її властивості вивчаються окремими науковими дисциплінами – юриспруденцією, політологією, соціологією, економічною наукою, психологією, філософією, кратологією та ін., причому тільки в тих межах, в яких держава входить до їх предмета. У науковій літературі останнім часом все частіше обговорюються питання виокремлення в сфері гуманітарних наук державознавства, яке має бути орієнтоване саме на ці-

* Тимошенко В. І. Теория государства в политико-правовой мысли Украины и России (конец XIX – начало XX вв.); під ред. В. І. Тимошенко: моногр. – [2-е вид., перероб. і доп.]. – Чернігів: Вид. Лозовий В. М., 2014. – 624 с.

лісний підхід до дослідження держави. Це дає можливість розглянути і представити державу у багатоманітні її якості та властивостей – як особливу соціальну систему, а відповідно передбачає і використання різних методів її дослідження – порівняльного, системного, гуманістичного, діяльницького, аксіологічного, функціонального та ін.

Прагнення сприяти актуалізації наукового осмислення проблем державознавства, а певною мірою і його «відродження» через виявлення історичних та теоретичних витоків, багато в чому зумовило появу у цьому році другого видання монографії В. І. Тимошенко «Теория государства в политико-правовой мысли Украины и России (конец XIX – начало XX вв.)». Адже, на думку автора дослідження, «у вітчизняній юридичній науці в останні роки першочерговими стали проблеми праворозуміння, а питання державорозуміння відійшли на другий план» (с. 6).

Порівняно з першим виданням монографії, яке побачило світ у 2004 р. під назвою «Розвиток теорії держави в політико-правовій думці України та Росії (кінець XIX – початок XX ст.)», монографія, що рецензується, зберігаючи всі творчі здобутки автора, вирізняється переосмисленням та розвитком деяких положень, акцентуацією уваги на проблемах державної влади, взаємозв'язків держави і громадянського суспільства, гуманістичними аспектами держави та безпеки особи тощо (с. 5).

Вибір та окреслення предмета дослідження, а саме – політико-правових поглядів вчених України та Росії на перехресті XIX і XX ст., дозволило автору монографії зосередити увагу на проблемах генези осмислення саме вітчизняної державно-правової дум-

ки в контексті загального та відмінного з російською та зарубіжною, з одного боку. А з іншого – кінець XIX – початок XX ст. характеризуються суттєвими змінами в державо- і праворозумінні, філософії, науці, світогляді загалом, передують фундаментальним змінам в державно-правовій думці не лише України та Росії, а й багатьох країн світу. А це має суттєве значення для адекватного сприйняття плюралізму сучасних інтерпретацій держави, формування теорії вітчизняної держави, оптимального використання зарубіжного досвіду тощо.

Монографія В. І. Тимошенко має яскраво виражене історико-теоретичне спрямування, гармонічно поєднує осмислення домінуючих теорій держави того часу з їх теоретичною систематизацією та інтерпретацією. Досить чітко простежується бажання автора дослідження виявити теоретичні уявлення щодо держави, які домінували наприкінці XIX – початку XX ст. в Україні та Росії, їх джерела, елементи не тільки сприйняття відповідних поглядів вчених інших країн, а й передусім своєрідності підходів науковців досліджуваних країн. Такий підхід надає можливість читачу скласти адекватне уявлення про витoki та змістовні властивості поглядів цих вчених, їх розповсюдженість, інтегрованість в світову науку того часу. Проте автор монографії жорстко не дотримується визначених меж предмета дослідження, оскільки в тих випадках, коли певні теорії держави мали розповсюдження в інших країнах, чи в подальші часи, аналізує такі прояви, що забезпечує послідовність та наступність розвитку й сучасного державорозуміння.

Перший розділ монографії В. І. Тимошенко присвячено історич-

ним та теоретичним витокам основних теорій держави, в якому схематично окреслюється авторська позиція щодо структуризації множини теоретичних уявлень щодо держави, описуються основні теорії виникнення держави, аналізуються теоретичні дослідження її мети. Зокрема, досліджуються теологічна, патріархальна, патримоніальна, договірна, органічна теорії походження державної влади, теорія насилля, економічного матеріалізму, психологічна, а також пропонується їх авторська класифікація. Так, В. І. Тимошенко вважає, що «найбільш розповсюджені теорії виникнення держави можливо умовно об'єднати у три групи: 1) теорії, які розглядають виникнення держави як результат дії сили (теологічна, патримоніальна, економічного матеріалізму (класова), насилля); 2) договірна теорія, яка знаходить основу виникнення держави у спільній угоді (договорі); 3) теорії, які вважають виникнення держави результатом дії історичних умов (патріархальна, органічна, психологічна)». Автор монографії обґрунтовано доводить, що насилля в його різних формах і в різній мірі проявляється в усіх теоріях (с. 75).

Юридичні теорії держави осмислюються у другому розділі. Наголошуючи на тому, що для української та російської політико-правової думки в інтерпретаціях юридичної природи держави притаманні «емпіризм, впевненість в тому, що об'єктивну сутність політико-правових явищ можливо пояснити, спираючись на ідеї феноменології і формалізму», науковець обирає в якості більш загальних понять, для яких поняття держави є різновидом, два поняття – юридичної особи (суб'єкта права) та юридичного відно-

шення, які й дозволяють виокремити та проаналізувати відповідні напрями юридичного державорозуміння (с. 168 та ін.). Причому, якщо спочатку перший напрям розроблявся вченими в межах юридичного позитивізму, а другий – реалістичного підходу до праворозуміння, то надалі набуває визнання й синтетичний підхід, який спрямувався на їх наближення, «пошук третього шляху становлення парадигми суспільного розвитку» (с. 261).

У розділі третьому об'єднані результати дослідження органічних, органіцистських, психологічних та плюралістичних теорій держави, виникнення та розповсюдження яких було зумовлено як необхідністю подолання догматичного підходу до проблем держави і права, так і розвитком соціології та інших соціально-гуманітарних наук (с. 263). Як відомо, «спектр» подібних теорій надзвичайно широкий та складний для наукового аналізу, проте автору монографії вдалося в осмисленні кожного з цих підходів не тільки розкрити їх особливості, а й співставити їх між собою і юридичними та ідеократичними теоріями держави, навести елементи критичного ставлення до них представників інших наукових позицій, сформулювати власні висновки.

Подібним чином аналізується у четвертому розділі й коло ідеократичних (за класифікацією В. І. Тимошенко) теорій держави. До таких теорій автор монографії відносить монархічно-ідеократичні, релігійно-філософські та євразійську теорії держави, яких об'єднує їх основа – варіації консервативної ідеї ідеократії як теоретичної конструкції «такої системи авторитарного володарювання, в якій консолідація відбувається на осно-

ві певного керівного принципу, світогляду чи ідеалу, якому підкоряється соціальне життя і який залишається незмінним, незважаючи на політичні, ідеологічні, етнічні і навіть релігійні катаклізми» (с. 394).

Монархічно-ідеократична орієнтація, за думкою автора дослідження, притаманна державницьким поглядам Б. М. Чичеріна, К. Д. Кавеліна, П. М. Мілюкова, Л. О. Тихомирова, В. К. Липинського, В. В. Кучабського, тоді як релігійно-філософська властива М. О. Бердяєву, С. М. Булгакову, І. О. Ільїну, М. І. Хлебнікову та ін. Євразійська теорія держави характеризується в монографії в контексті євразійства – ідейного руху російського зарубіжжя, який об'єднав вчених, що прагнули збереження російської культури, переважно на основі праць М. С. Трубецького, П. М. Савицького, Л. П. Карсавіна, М. М. Алексєєва.

Цікавими та теоретично виваженими є сформульовані в післямові висновки, які не тільки розкривають теоретичні й методологічні підходи автора, а й концептуалізують її наукову позицію.

Зважаючи на високий рівень здійсненого дослідження, результати якого описано в рецензованій монографії, між тим, як це притаманно теоретично насиченим, змістовно і методологічно складним працям, в її тексті наявні окремі положення, що, з одного боку, для їх адекватного розуміння потребують уточнень і роз'яснень проблемного чи термінологічного характеру, а, з іншого – закликають до дискусії:

- враховуючи особливості предмета дослідження, результати якого описано в монографії, більшої уваги заслуговувало б висвітлення авторської позиції щодо загального та відмінного між

державницькими поглядами вітчизняних і російських вчених;

- винесення в назву монографії словосполучення «теорія держави» зумовлює й зацікавленість читача в його авторській інтерпретації у співвідношенні з такими подібними поняттями, як концепції, доктрини, погляди, ідеї, чи наповненість цього сполучення в контексті виокремлення державознавства як автономної науки, структури державознавства і місце в ньому теорії держави і т. ін.;
- окремим частинам тексту іноді притаманна надмірна описовість тих чи інших думок певного автора, в яких зв'язки з іншими поглядами та їх значення, місце й роль в основній теорії можна зрозуміти лише в контексті, а деяка деталізація не завадила би обґрунтуванню авторської позиції щодо класифікації основних теорій держави того часу на юридичні, соціологічні та ідеократичні, її переваг по відношенню до інших подібних класифікацій.

Зазначене, напевно, пояснюється широким колом питань, що розглядаються, дещо ускладнює сприйняття монографії як цілісного дослідження, проте не впливає на її високу наукову оцінку. Монографія В. І. Тимошенко «Теория государства в политико-правовой мысли Украины и России (конец XIX – начало XX вв.)» є помітним внеском у вітчизняну історію політичних і правових вчень, концептуально збагачує державознавчу і правознавчу думку, примушує задуматися над багатьма питаннями генези теорії держави.

Немає сумнівів, що видання буде цікавим не тільки для істориків і теоретиків держави і права, а також фахівців інших галузей знань – політологів, психологів, соціологів та ін., а також науково та інноваційно налаштованих аспірантів, магістрантів, студентів.